

Oláh Róbert*

Debrecen

A „kálvinista” jelző használata a 17. századi református teológiai irodalomban**

Az elmúlt évtizedekben megnőtt az érdeklődés a kora újkori református identitás alkotóelemei iránt. Kutatták a sajátos nyelvi tudatot,¹ a mindent átszövő biblicizmust,² a moralizáló társadalomkritikát,³ az „Isten választott népében” élő kiválasztottságtudatot,⁴ az ószövetségi alapú történelem-szemléletet,⁵ a szövegszinten felfedezhető mártirológiát,⁶ a kegyességgyakorlás

---

* Oláh Róbert (szül. 1979) a Szegedi Egyetemen szerzett történelem–könyvtár szakos, valamint régikönyves könyvtáros diplomát. A *Miskolci Csuhák István és Tofenus Mihály református lelkészek könyves műveltsége* című PhD doktori értekezését 2016-ban védte meg a Debreceni Egyetem Irodalom- és Kultúratudományok Doktori Iskolájában summa cum laude minősítéssel. 2003-tól a Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtárának régi könyves munkatársa, 2017-től tudományos igazgatóhelyettese. A MTA Könyvtörténeti Munkabizottságának tagja. Kutatási területei: kora újkori művelődés-, egyház- és irodalomtörténet, könyv-, könyvtár-, olvasás- és nyomdászattörténet, valamint határterületeik.

** A kutató az Emberi Erőforrások Minisztériumának *Szegedi Kis István-ösztöndíj* josa.

¹ Heltai János: *Műfajok és művek a XVII. századi magyarországi könyvkiadásban (1601–1655)*. Res libraria, 2. OSzK, Universitas, Budapest 2008. Csepregi Zoltán: *A reformáció nyelve. Tanulmányok a magyarországi reformáció első negyedszázadának vizsgálatára alapján*. Humanizmus és reformáció, 34. Balassi, Budapest 2013.

² Győri L. János: A Biblia hatása a kora újkori magyar irodalomra és közgondolkodásra – református példák tükrében. In: uő: *Református identitás és magyar irodalom. Irodalom- és művelődéstörténeti tanulmányok*. Kálvin, Debrecen 2015, 31–52.

³ Barcza József: Sáfárság, közösség, türelmesség. A 17. századi magyar református teológia szociáletikai felelősségvállalása. In: G. Szabó Botond – Fekete Csaba – Bereczki Lajos (szerk.): *Egyház és művelődés: Fejezetek a reformátusság és a művelődés XVI–XIX. századi történetéből*. TtRE Nagykönyvtára, Debrecen 2000, 85–133.

⁴ Dienes Dénes: Farkas András: „Az zsidó és magyar nemzetéről” című műve teológiája és kortársi párhuzamai. In: *Sárospataki Füzetek*, 11. (2007/2), 65–78. Győri L. János: Izrael és a magyar nép történetének párhuzama a XVI–XVII. századi prédikátori irodalomban. In: uő: *Református identitás és magyar irodalom*, 13–30.

⁵ Csorba Dávid: *A zászlós bárány nyomában. A magyar kálvinizmus 17. századi világa*. Speculum historiae Debreceniense, 6. Debreceni Egyetem Történelmi Intézet, Debrecen – Kálvin, Budapest 2011, 85–103.

⁶ Fazakas Gergely Tamás – Imre Mihály – Száraz Orsolya (szerk.): *Mártírium és emlékezet: protestáns és katolikus narratívák a 15–19. században*. Loci memoriae Hungaricae, 3. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen 2015. Győri L. János: Egy kegyes ember a felvilágosodás századában (Szikszai György könyve az ókeresztény mártírokról). In: uő: *Református identitás és magyar irodalom*, 165–172. Győri L. János: Mártírium, puritanizmus, retorika (két XVII. századi református prédikációs kötet tanulságai). In: uő: *Református identitás és magyar irodalom*, 173–191. Győri L. János:

jellemzőit,⁷ az identitás irodalmi megjelenését⁸ és néhány elterjedt szimbólum jelentéstartalmát.⁹ Ezeknek egy része mára jórészt elhalványult vagy feledésbe merült, ugyanakkor a megismerésük hozzásegít annak a feltérképezéséhez, hogy miként formálódott a felekezet azonosságtudata a reformáció korától napjainkig.

Kevesebb figyelem fordult az „önelnevezés” irányába. Meghatározó volt ifjabb Révész Imre (1889–1967) 1934-ben megjelent tanulmánya, amely bemutatta, hogy idővel miként lett az egyháztörténeti hagyományokon alapuló eretnekbélyegből karakteres nemzeti vonással rendelkező értékjelző. A szerző a református egyházak között kivételként határozta meg a magyarországi gyakorlatot, ahol a felekezet (nem hivatalosan) önmagára is alkalmazta a Kálvin nevéből képzett, eredetileg negatív jelzőt. Korábban teológusaink kifejezetten tiltakoztak ellene, és helyette a „keresztyén”, a „helvét hitvallású”, az „evangelicus” és az „ortodoxa reformata” elnevezéseket használták.¹⁰ Ezúttal a „kálvinista” jelzőt tesszük a vizsgálat tárgyává a 17. századi református teológiai szövegekben.

Példák a 17. század első feléből

A legkorábbi példáink a 17. század elejéről származnak. Kassa magyar papja, Alvinczi Péter (1570 k.–1634) a tanács előtt utasította vissza a város evangélikus lelkészének vádjait:

„Én kálvinista nem vagyok, sem luterista nem vagyok, mert megtanultam azt a Szent Pál írásából, hogy sem Apollóstól, sem Kefástól nem kell neveztetni senkinek, hanem mi igaz keresztyéneknek nevezettünk a Jézus Krisztusról.”¹¹

Reformáció, mártírológia, exemplum. In: uő: *Református identitás és magyar irodalom*, 193–212. Győri L. János: Apológia és mártírium a kora újkori református gondolkodásban (Szöllősi Mihály elfeledett Martyrium historicuma 1666-ból). In: uő: *Református identitás és magyar irodalom*, 213–224.

⁷ Fazakas Gergely Tamás: *Siralmas imádság és nemzeti önszemlélet*. Csokonai könyvtár: Bibliotheca studiorum litterarium, 50. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen 2012.

⁸ Győri L. János: Református identitás és magyar irodalom. In: uő: *Református identitás és magyar irodalom*, 85–96.

⁹ Csorba Dávid: *A zászlós bárány nyomában. A magyar kálvinizmus 17. századi világa*, 21–83.

¹⁰ Révész Imre: A „kálvinista Róma”. (Két elnevezés története). In: *Theológiai Szemle*, IX–X. (1933–1934), 75–108. Ezzel egy időben Révész kritika alá vonta az általa mellőzendőnek titulált „magyar kálvinizmus” (mint teológiai és társadalmi tényező) kifejezését. Ld. Révész Imre: Szempontok a magyar „kálvinizmus” eredetének vizsgálatához. In: *„Tegnap és ma és örökké...” Révész Imre összegyűjtött tanulmányai*. A Coetus Theologorum Református Theologusok Munkaközösségének kiadványsorozta, 4–5 Nagy Károly, Grafikai Műintézete, Debrecen 1944, 145–161. Révész Imre: Szabó Dezső és a magyar kálvinizmus. In: *„Tegnap és ma és örökké...” Révész Imre összegyűjtött tanulmányai*, 263–266.

¹¹ Alvinczi Péter beszéde a városi tanács előtt 1625. szeptember 29. Ld. Alvinczi Péter: *Magyarország panaszainak megoltalmazása és válogatás prédikációiból, leveleiből*. Vál., sajtó alá rend., ford., jegyz., utószó: Heltai János. Európa, Budapest 1989, 225.

Az irénikus lelkész szavait egy hosszú évtizedekig tartó apologetikus folyam első megnyilatkozásaként regisztrálhatjuk, amelyet később többen visszhangoztak.¹²

Az *Itinerarium Catholicumot*¹³ korábban Alvinczi Péternek tulajdonították. Révész Imre is így tárgyalta az említett írásában. A magyarországi ellenreformáció központi alakja, Pázmány Péter ellen írott mű valódi szerzője Szegedi (Pap/Pastoris) Dániel (?–1620) tokaji, olaszliszkai, majd debreceni lelkész volt.¹⁴ Megjegyzendő, hogy Pázmány a *Kalauz*-ban módszeresen igyekszik cáfolni Kálvin *Institutióját*, s következetesen használja pejoratív értelemben a „Calvinista” kifejezést.¹⁵ Módszerét átvették a század második felének római katolikus hitvitázói is, például a jezsuita Sámbar Mátyás, s a református hitvédő iratok szerzői erre reagáltak védekezésképpen. Szegedi Dániel az *Itinerarium Catholicum* címlapján még összefoglalóan az „Evangelicusok” névvel illette a protestánsokat. Néhány sorral alább meg is magyarázta, hogy kiket kell érteni ezeken:

„Az Evangelicusokon értetnek azok, az kiket gyalazatos nevel, az Papistak, Calvinistaknak, es Lutheristaknak neveznek.”¹⁶

Azaz az evangélikusokat és a reformátusokat. A kötet lapjain azonban már elnézőbb, a „gyalazatos név” alkalmazásában. A katolikusok szerinte „Lutheristaknak es Calvinistaknak” nevezik a protestánsokat, „melyet mi nem banunk” – egy kitételel: „azoknak az jambor Doctoroknak *íras szerint valo*¹⁷ értelmeket javallyuk.” Vagyis amíg a reformátorok tanai a Szentírásból bizonyíthatóak, addig Alvinczi elfogadja a véleményüket. Ám ha valakik

„[...] külömben értik azt a nevezetöt, Isten ellen vetenek, mert nem Luther és Calvinus valasztot az örök életre, nem azoknak verevel valtattunk megh, sem pedig nem az ő nevökben vöttük fel az Keresztsegöt.”¹⁸

Szegedinél több olyan elemet is felfedezhetünk, amelyek rendszeresen visszatérnek később.

¹² Alvinczi Péter: *i. m.* 225.

¹³ Szegedi Dániel: *Itinerarium Catholicum: az az nevezetes vetelkedes az felöl: ha az evangelicusok tudományaje uy, vagy az mostani romai vallason valo papistake?* Rheda Pál, Debrecen 1616 (RMNy 1104).

¹⁴ Ld. Heltai János: Rövid esettanulmány az irodalomtörténet-írás működési mechanizmusáról: (Az *Itinerarium Catholicum* valódi szerzője). In: Bessenyei József et al. (szerk.): *Kabdebó Lóránt köszöntése 65. születésnapja alkalmából*. Miskolci Egyetem BTK Összehasonlító Irodalomtörténeti és Művészettörténeti Tanszék, Miskolc 2001, 236–241.

¹⁵ „Calvinisták”, „Calvinista Tanítók”, „Calvinista tudomány”, vagy „Calvinista tévelygések” formájában. Ld. Pázmány Péter: *Hodoegus: Igazsagra-vezertő kalauz*. [Typ. Societatis Jesu], Pozsony 1637, 451–452 (RMNy 1697).

¹⁶ Szegedi Dániel: *i. m.* 91.

¹⁷ A *dölt* kiemelés tőlem: O. R.

¹⁸ Uo. 92

Amikor Pázmány Péter egyik dogmatikai munkáját Bihar vármegyének ajánlotta,¹⁹ Pécsváradi Péter (?–1645) váradi lelkész megszólítva érezte magát és [...] *Feleleti Pázmány Peternek [...] két könyvecskeire, melyeket az Szent Irasrol es az Anyaszent-egyházról irt* címmel terjedelmes válasziratot adott ki (1629).²⁰ Ebben kifejtette:

„Mi soha nem neveztük magunkat szabad akaratunk szerint *Calvinistaknak*, hanem ti [*a római katolikusok*]²¹ [...] költöttetek rejank gyüölösből. [...] mi nem *Calvinus* neveben, hanem a' Christuseban keresztelkedtünk meg, es az ü nevet is, nem pusztá emberet akarjuk viselni: az Urtul, nem a' szolgatul akarunk hivattatni”.²²

Bár követői megadják a tiszteletet a genfi reformátornak,

„Hitünket, vallasunkat, tudományunkat es nevünket az egy Közben-járol Isten Fiatul *derivallyuk* származtattuk es szállittyuk magunkra.”²³

Majd később így magyarázta a név eredetét:

„Mintha tulaydon mi magunk szabad akaratunk szerint választottuk volna magunknak a *Calvinista* nevet, es inkább nem ük [*a római katolikusok*]²⁴ es egyeb ellenkezők költöttek volna rejank. [...] Bolond, ha ki emberről, es nem Istenről akar neveztetni, minek utanna egyszer Christus zászloja ala eskütt, es az Kereszt-segnek *Sacramentoma* által az Hivek közzé állott.”²⁵

Idősebb Geleji Katona István (1589–1649) erdélyi református püspök főként az unitárius tanok cáfolatára írta a *Titkok titkát* (1645), amelyben a címzés ellen tiltakozó kirohanást találunk. Szerinte „rutul motskolják [...] a' Christusnak keresztit, es halálát, s' kisebbitik az ő ditsöseges méltóságát” azok, akik a szerzetesrendeket az alapító szent után, illetve a felekezetet a pápa vagy Luther után nevezik el. Ők ugyanis azok nevével

„[...] olly igen ditselkednek, mint ha Ferentz, Domokos, a' Pápa, es a' Luther feszítettett volna-meg érettek, es azoknak nevekben keresztelkedtenek volna meg.”²⁶

¹⁹ Pázmány Péter: *Az Sz. Irasrol es az Anyaszentegyházról két rövid könyvecskeék*. Gregor Gelbhaar, Bécs 1626 (RMNy 1351).

²⁰ Pécsváradi Péter: *Pecs-Varadi Peternek, varadi lelki pasztorinak feleleti Pázmány Peternek, esztergami erseknek két könyvecskeire, melyeket az Szent Irasrol es az Anyaszent-egyházról irt*. Rheda Péter, Debrecen 1629 (RMNy 1427).

²¹ A magyarázó betoldás tőlem: O. R.

²² Pécsváradi Péter: *i. m.* 35.

²³ Uo. 36.

²⁴ A magyarázó betoldás tőlem: O. R.

²⁵ Uo. 239–240.

²⁶ Geleji Katona István: *Titkok titka az az az öröktől fogva magatol ő-szinte valo [...] jehovai természetben lévő [...] Elohim személyeknek háromi többségek felöl valo menynevei titkos tudomány*. [Typ. principis], Gyulafahérvár 1645, 716. (RMNy 2103).

A reformátusok szerint elégedjenek meg a „Christianus” névvel, mivel „boszszuságval illetnek bennünket, a’ kik *Calvinistáknak*, vagy *Zwinglianusoknak* neveznek.”²⁷ Vagyis a Megváltó Krisztus hívei szerint nem nevezhetik magukat Kálvin követőinek az elnevezés dogmatikai vonatkozásai miatt.

A paradigmaváltás jelei a század második felében

A kora újkori magyarországi katolikus–protestáns polémiában ilyen kérdések játszottak központi szerepet: Hol volt a lutheránusok és a kálvinisták vallása Luther és Kálvin fellépése előtt? Melyik az igaz egyház, a római katolikus, vagy a protestáns felekezeteké? Ekkleziológiai tétje volt annak, hogy a reformáció idején létrejött evangélikus és református felekezetek kontinuitását Krisztustól saját korukig vezessék le. A reformátorokat mellőzve Krisztustól származtatták felekezeteiket, és az általuk képviselt „láthatatlan egyházat” állították szembe a római katolikus hierarchiával, amely szerintük megrontotta az eredeti tanítást. Ezzel szemben a katolikus fél a szektásság vádját hangoztatta, s ezért a protestáns felekezeteket a hagyománytól eltérő hitújítóként aposztrofált „eretnekek-től”, Luthertől és Kálvintól eredeztette és nevezte el.

A 17. század közepétől több, részben párhuzamos vitafolyam zajlott a nagyobb nyilvánosság előtt – a nyomdáknak köszönhetően. A felső-magyarországi és a kassai hitvitákban, valamint a Kis–Pósházi-féle vitában újabban Heltai János és Garadnai Erika Csilla írásai igazítanak el.²⁸ A több fronton érdekelt teológusok (Czeglédi P. István, Pósházi János, Matkó István) tollából kéttucatnyi kiadvány született.

A kassai hitvita a néhány évtizede fejedelmi támogatással létrejött kassai református gyülekezet lelkésze, Czeglédi P. István (1619–1671) és a városi jezsuita kollégium tanára, Sámbar Mátyás között zajlott jórészt (1663–1669/1675).²⁹ A vitaindító Czeglédi *Baratsaghi dorgalas* című írását (1663)³⁰ már Révész Imre is tárgyalta, és rámutatott, hogy az addig „eretnekítő ragadványnév”-ként működő

²⁷ Geleji Katona István: *i. m.* 716.

²⁸ Ld. pl. Heltai János – Tasi Réka (szerk.): „*Tenger az igaz hitriül való egyenetlenségek vitatásának eláradott özöne...*” *Tanulmányok XVI–XIX. századi hitvitáinkról*. Miskolci Egyetem BTK Régi Magyar Irodalomtörténeti Tanszéke, Miskolc 2005, 251–299. Heltai János: Kis Imre és Pósházi János hitvitája a kálvinista vallás régiségéről, I–II. In: *Magyar Könyvszemle*, 123. (2007/2), 169–184. és (2007/3), 310–343. Heltai János – Martis Zsombor: A kassai hitvita. In: Huszti Tímea (szerk.): *Docendo discimus. Doktoranduszhallgatók és témavezetők közös tanulmányai a Miskolci Egyetem Irodalomtudományi Doktori Iskolájából*. Miskolci Egyetem IDI, Miskolc 2013, 15–29. Garadnai Erika Csilla: *A felső-magyarországi hitvita, 1663–1672. Sámbar Mátyás, Pósházi János, Matkó István és Czeglédi István polémiája*. OSZK – Universitas, Budapest 2018.

²⁹ Ld. Heltai János – Martis Zsombor: *i. m.* 15–29. (Csernátfalvi István kassai katolikus teológushallgató két irattal szólott hozzá a vitához.)

³⁰ Czeglédi István: *Baratsaghi Dorgalas, az az, az igaz Calvinista (mert így neveztetik ma) vallásbul ki csapont, s-hogy már a’ Sz. Péter hajójában mezítelen bé-ugrot, egy pápistává lőtt embernek meg-szöllitása*. Markus Severini, Kassa 1663 (RMNy 3080).

„Calvinista” jelző alighanem Czeplédi gyakorlata nyomán kezdett fokozatosan elfogadottá válni.³¹ Ugyanakkor Révész nem említi, hogy a dialógusformában megírt vitairat egyik főszereplője a református oldalt védelmező „Erős Calvinista”, aki az „El hailot Papista” érveit igyekszik cáfolni, azaz a szerző Kálvin követőjét állította szembe a pápa követőjével. A kassai hitvita egyik utolsó, még Czeplédi életében megjelent darabja, a *Redivivus Iaphetke* (1669) volt.³² A fiktív dialógus szereplői a kassai reformátusok iskolájában tanuló Czeplédi Palkó (István fia) és annak praeceptor, Dobraviczai Miklós. Ennek szövegében is gyakran fordul elő a „Calvinista” kitétel különböző változata, ám ennél figyelemremélőbb az, ahogyan Czeplédi a mű elején olvasható két magyar verse közül a másodikban, amely a *Sambar Sohajtása* címet viseli, milyen kijelentést ad a jezsuita szerzetes szájába.

„De megh-gyöz engemet látom az *igasság*;
Mert *Calvinisták*-nál, csak Christus a’ Valtság”³³

Czeplédi tehát az ellenfelével mondatta ki, hogy nem Kálvin, hanem Krisztus a megváltás (és a református hit) alapja, és így rámutatott az elnevezés hittani korlátaira.

Matkó István (1625–1693) zilahi lelkipásztor az *X, ut tök, könyvnek el-tépése avagy Bányász csakany...* című munkájával (1668)³⁴ Sámbar Mátyás egy évvel korábban, Kassán megjelent írására³⁵ reflektált. Az erős kiszólásokkal tarkított, többnyire Sámbartól vett idézeteket cáfoló szöveg megengedőnek mutatkozik a kérdésben. Többször használja a „mi Cálvinisták” formulát,³⁶ helyenként a lelkészekre („Mi Calvinista Tanítók”) és a hívekre („Calvinista halgatok”) utaló kiénekezéssel.³⁷ A református hit gyökereit kereső Sámbart így igazítja helyre:

„Ne kalandozz az időkön s-a’ régi Attyákon Lutheren és Calvinuson, ha Vallást akarsz meg próbálni [...] Mert mi, noha Luttert [sic!] és Calvinust, Isten hűséges szolgálainak, s-igasság ki Keresőinek ismérjük: de ennek vallásunkat nem *terminallyuk* határozzuk”.³⁸

³¹ Révész Imre: *A „kálvinista Róma”,* 93–94. Ld. pl. a Révésznél csak utalt idézetet: „Ti tületek [ti. a római katolikusoktól – O. R.] *Cálvinista* Titulussal illettek.” Czeplédi István: *Baratsaghi Dorgalas*, 287.

³² Czeplédi István: *Redivivus Iaphetke, az az: Czeplédi Palkonak, Dobravicza-i Miklos praeceptorával való beszélgetése.* Özv. Tüersch Susanna, Kassa 1669 (RMNy 3513).

³³ Czeplédi István: *Redivivus Iaphetke, (*)*³⁻⁴. A vers szerzőjére ld. RMNy 3513.

³⁴ Matkó István: *X, ut tök, könyvnek el-tépése avagy Bányász csakany.* Rosnyai János, Sárospatak 1668 (RMNy 3481).

³⁵ Sámbar Mátyás: *A’ három idvösséges kérdésre a’ Lutter és Calvinista tanítók mit felelnek? Ugy, a’ mint Matkó István mondgya, fol. 138. X, ut tök.* Tüersch Dávid, Kassa 1667 (RMNy 3347).

³⁶ Ld. pl. Matkó István: *X, ut tök, könyvnek el-tépése avagy Bányász csakany,* 96., 148., 201. és 224.

³⁷ Matkó István: *i. m.* 77–78.

³⁸ Uo. 83.

Zilahi János (1590–1677) zsibói prédikátor *Az igaz vallásnak világos tüköre* című írásával válaszolt Sámbar Mátyás évtizedes polémiát gerjesztő *Három idvös-séges kérdés...* című vitairatára.³⁹ Zilahi célkitűzése az volt, hogy mindenki számára nyilvánvalóvá váljon „az cálvinista vallásnak tökéletes tiszta igassága, és igaz fundamentomos régisége”.⁴⁰ Zilahi János nyíltan vállalta a „kálvinista” nevet. A címválasztás mellett a jelző felbukkan a szerzőhöz címzett üdvözlőverseket bevezető formulában (a református szinonimájaként),⁴¹ majd a szilágysági és a kalotaszegi lelkészek által írott három üdvözlőversben is.⁴²

Az első fejezetben Zilahi tömören megadja a „Calvinista igaz tökéletes vallás” definícióját:

„[...] az menybéli egy örökké való Istentől, a’ régi Szent Atyáknak, és minden időbéli idvezülendő embereknek adatott igaz Isteni szolgálat és kegyesség.”⁴³

Ezt követi a református hit alapjainak felsorolása: a Szentháromság egy örök Isten ismerete, a hit által való megigazulás, a Krisztus által való üdvözülés, a fel-támadásban való hit.⁴⁴ Az egész kötetten következetesen végigvonul a „Calvinista” jelző pozitív értelmű alkalmazása a „mi Calvinisták”⁴⁵ és „Calvinista keresztyének” alakban is.⁴⁶ A szentképek imáadásában és a jócselekedetek kérdésében Zilahi a követendő „Calvinistá”-t állítja szembe a „pápista” vagy „Catholicus” emberrel.⁴⁷ A katolikusok által negatív értelemben alkalmazott „Cálvinista” jelző is megtalálható a munkában, egyszerre van tehát jelen a gúnynév és az identitás részeként vállalt elnevezés.⁴⁸

³⁹ Sámbar Mátyás művének több kiadása ismert: Nagyszombat, 1661 (RMNy 2997), Kassa, 1665 (RMNy 3205), Kassa, 1672 (RMK I 1127).

⁴⁰ Zilahi János: *Az igaz vallásnak világos tüköre, melyben az cálvinista vallásnak tökéletes tiszta igassága, és igaz fundamentomos régisége, minden jó lelki-ismeretű embereknek szemek eleiben tétetetik.* Veresegyházi Szenteyl Mihály, Kolozsvár 1672, *6r (RMK I 1136).

⁴¹ „[...] a’ Reform[atusok] (Cálvinisták) Vallásának tökéletes tiszta igasságáru és fundamentomos régiségirül írott szép munkájának fel-tisztelésére írott Magyar Rythmusok”. Ld. Zilahi János: *i. m.* **2v.

⁴² Felsőbányai István szilágybagosi lelkész kifejezetten pozitív értelemben nyilatkozott: „Az igaz Vallásnak, s’ Keresztyéni hitnek, / Mint a’ Cálvinisták olly erősen hisznek.” Ld. Zilahi János: *i. m.* **5r. Sámsondi Márton bánffihunyadi pap a zsinati végzésekre való hivatkozás helyett így intette az olvasót: „Szent Irást, Lelki fegyveredet” kövesd hit és vallás dolgában, „a’ Cálvinistáknak” is ez a regulája. Ld. Zilahi János: *i. m.* **6r. Az utolsó versben Oroszi Péter szilágynagyfalvi prédikátor kifejtette, hogy a „Cálvinisták” a bibliai pátriárkák, próféták, evangélisták és apostolok „szent írások szerént”, hit által üdvözülnek. Ld. Zilahi János: *i. m.* **7r.

⁴³ Zilahi János: *i. m.* 1.

⁴⁴ Uo. 1–2.

⁴⁵ Uo. 47. és 49.

⁴⁶ Uo. 52.

⁴⁷ Uo. 89. és 114.

⁴⁸ Ld. pl. „ordítanak a Cálvinisták”. Uo. 101–103.

Érdemes fellapozni a puritán kötődéséről ismert id. Köleséri Sámuel (1634–1683) debreceni lelkész *Idvesség sarkka* című munkáját (1666).⁴⁹ Ennek előljáró beszédében ezt állapította meg az üdvözüléshez szükséges alapvető princípiumokra nézve:

„[...] a’ Sz. Irási Tudományban is vadnak olly *első Igazságok*, melyeket a’ ki nem hiszen, nehezen érdemli meg a’ *Keresztyén nevet*. Ilyenek e’ könyvetskében lévő igazságok, mellyeket a’ *Reformata Ecclesiák, Isteni Hittel* hisznek s’ vallanak egy szivel és szájjal. [...] A’ honnét könnyen eszedbe veheted Kegyes Ol[vasó], hogy ha a’ Calvinisták Vallása (a’ mint ma neveztetnek) Szent Iráson vagy-on-é fundálva vagy csak *Consequentiákkal* (következtetésekkel) csigáztatik onnét-ki, a’ mint vádoltatunk. A *Juris-Consultusok* (Törvénytudósok) szégyenlenek Törvény-nélkül szóllani; így a’ szegény *Calvinisták*, Szent Irás-nélkül.”⁵⁰

Kölesérinél egy gondolatmenetben találjuk meg a „keresztyén”, a „református” és a kívülről érkező, azokkal még nem teljesen egyenrangú, de már együtt emlegetett „kálvinista” elnevezést.

A korábban idézett Czeglédi István, Matkó István, Zilahi János és az idősebb Köleséri Sámuel arra vállalkozott a megoldáshoz korábban nem vezető tagadás helyett, hogy bemutassa: valójában melyek a református hit alapjai, s milyenek a „Kálvinista” hívek.

Külön csoportot alkotnak a Pázmány Péter *Kalauz* című írásával polemizáló református teológiai irodalom azon darabjai, amelyek a 17. század utolsó harmadában jelentek meg,⁵¹ s amelyeknek szerzői reflektáltak Pázmány vádjaira a „kálvinista” névvel kapcsolatban is. A *Kalauz*-cáfolatok közül elsőként Pósházi János (1628–1686) *Igazság istápjja* (1669)⁵² című munkáját idézhetjük. A címe szerint kifejezetten a „keresztyén reformata vallás” oltalmára írott vaskos mű II. könyvének XVIII. részében, ahol a közbenjáró Krisztus személyéről tanít, nem kevesebb, mint négy oldalt szentelt a felekezeti elnevezés kritikájának.

Pósházi a *Heidelbergi Kátéra* hivatkozva vallotta, hogy a hívek „Chrisztus kenetében” részesülnek, „ő általa lelki Profétaságot, Papságot, és Királyságot” vesznek, ezért „*Christianusok*nak, az az, keresztyéneknek” neveztetnek helyesen. Pósházi az 1Kor 1-re utalva fejtette ki: nem szabad a „Keresztyéneknek a’ vallásra nézve, valamely embertül” magukat elnevezni, ugyanis az ilyen névválasztás „Schimat, szakadást, oszlást, és egy más közöt való gyűlölséges veszeke-déseket” szül. „Mert nem embernek nevében keresztelkedünk meg; nem is kell

⁴⁹ Köleséri Sámuel: *Idvesség sarkka, avagy az Evangelium szerint-való, igaz religiónak, első fundamentos igazságának avagy principiuminak [...] össze-szedetegetése*. [Typ. principis], Rosnyai János, Sárospatak 1666 (RMNy 3309).

⁵⁰ Köleséri Sámuel: *i. m.* 15–16.

⁵¹ Bővebben ld. Csorba Dávid: *Kálvinista Kalauzok*. In: Ajkay Alinka – Bajáki Rita (szerk.): *Pázmány nyomában: Tanulmányok Hargittay Emil tiszteletére*. Mondat, Vác 2013, 103–111.

⁵² Pósházi János: *Igazság istápjja, avagy olly catechismusi tanítás, melyben a’ keresztyén reformata vallás böven meg-magyaráztatik, és az ellen tusakodó fortélyos patvarkodások ellen [...] óltalmaztatik*. [Typ. principis], Rosnyai János, Sárospatak 1669 (RMNy 3591).

azért az emberektől nevezetet vennünk.” Geleji Katon Istvánhoz hasonlóan kárhoztatta a szerzeteseket, akik a rendalapítóról nevezik magukat, és versengnek egymással. Úgy vélte, hogy nagy bosszúságára van a reformátusoknak, ha mások kálvinistáknak nevezik őket, mivel „nem Calvinus feszéttetett-meg éretünk; nem-is az ő nevében keresztelkedtünk-meg.” Bezára és Andreas Rivetusra hivatkozva írja:

„[...] mert noha mi Calvinust betsülyük, mint a’ Jésus Christus Anyaszent egyházának hűséges szolgáját; mindazonáltal vallásunknak szerzőjének nem ismerjük.”⁵³

Pósházi még a reformáció elindítói közé sem számolta Kálvint, névsort mellékel azokról, akik megelőzték őt időben a különböző nemzetek között.⁵⁴ Genf reformátorának sem tartotta, hiszen érkezésekor már javában prédikálták az evangéliumot a városban. Szerinte a keresztyének között sem szükséges megkülönböztetésként kálvinistának vallani magát a felekezetnek, mivel „eggyik fél a’ másiktól *Confessio*-jával eléggé megkülönböztethetik.”⁵⁵ Vagyis a hitvallási iratokhoz utasította olvasóit. Pósházi egy másik munkájában, amelyben Sámbar Mátyással vitázott, „Calvinus Apám”-ként hivatkozott a genfi reformátorra, sőt az atya-fiúi kapcsolatot a „Pataki Calvinistác”-ra is kiterjesztette.⁵⁶

A Pázmány-cáfolatok közül másodikként Komáromi Csipkés György (1628–1678) *Papistasag ujsaga* című munkáját (1671) idézzük.⁵⁷ A 17. századi hitviták során a katolikus teológusok jelentős erőket mozgattak meg, hogy bizonyítsák: egyedül ők Krisztus anyaszentegyházának örökösei, s az ellenfelek az újításikkal eltértek az igaz tanítástól. Komáromi Csipkés György szerint a katolikusok

„[...] szüntelen azt üvöltik, hogy Cálvinus János csinálta hitünket s’ tudományunkat, és ő előtte nem volt [...] az honnan ragasztották reánk, a’ Cálvinista nevet, többi között, csufolásképpen, noha mi azt reánk nem vesszük, ahoz tartván magunkat a’ mit szent Pál, ICorint. 1. v. 12,13. és 3. v. 4. 5. ír.”⁵⁸

⁵³ Pósházi János: *Igazság istápjja*, Második könyv, 165.

⁵⁴ Hasonlóan nyilatkozott Szenci Molnár Albert is a magyar nyelvű *Institutio* Bethlen Gáborhoz írott „Dedicalo level” lapjain: Luther és Zwingli hozták fényre az evangéliumot a sötétségből, majd a reformáció során elburjánzó eretnekségekkel szembeni fellépésre érkezett Kálvin, mint Isten küldötte. Ld. Calvin, Jean: *Az keresztyeni religiora es igaz hitre valo tanitas, melyet deakül irt Calvinus Janos [...], mostan pedig [...] magyar nyelvre fordított Molnar Albert*. Aubrius Daniel s David és Sleikius Kelemen költségeckel, Hanau 1624, a²r–a³v (RMNy 1308).

⁵⁵ Pósházi János: *Igazság istápjja*, Második könyv, 163–166.

⁵⁶ Pósházi János: *A’ három kérdésre valo summás válasz-tételnek [...] megerősödese es azon feleletnek megrázogatása*. [Typ. principis], Rosnyai János, Sárospatak 1666, 116. és 250 (RMNy 3310).

⁵⁷ Komáromi Csipkés György: *Papistasag ujsaga, az az, olly munka, melyben a’ papistaságnak [...] igaz régiségétől üres, minapi ujsága, az magok irásiból, tanubizonyágiból és authoriból, meg-mutogatatik világosan*. Verese gyházi Szentyel Mihály, Kolozsvár 1671 (RMK I 1115).

⁵⁸ Komáromi Csipkés György: *Papistasag ujsaga*, *1r. Az idézett helyek Komáromi Csipkés bibliafordításában (RMK I 1336): „Ezt mondom pedig, hogy mindenitek azt mondgya: Én Pálé vagyok: Én Apollojé: Én pedig Céfásé: Én pedig Christusé. Részre osztotté a’ Christus? Avagy

Vagyis a debreceni prédikátor a Póсахázi által is idézett páli igehelyre hivatkozva utasította el a kálvinista nevet.

Harmadikként Tolnai F. István (1630–1690) kolozsvári professzor *Igaz keresztyéni és apostoli tudomány s' vallás utára vezető és az el-tévelyedésről jó utban hozó kalauz* című munkája jelent meg (1679).⁵⁹ Az I. könyv V. pontjában arról értekezett, hogy hol volt Kálvin előtt a református vallás. Tolnai az apostoli rendtartásokhoz utalta ellenfeleit, és helytelennek tartotta, hogy Kálvin fellépésétől kezdve számítják a reformátusok tanait, mivel

„Calvinus nekünk semmi új törvént nem irt, se nem adott; hanem mint hűséges szolga a' szent írásnak bé-vételére és hitelére tanított és nogatott.”⁶⁰

A pápistákkal szemben nem tulajdonított csalhatatlanságot (infallibilitas) Kálvinnak:

„[...] nem-is vészszük mi a' Calvinista nevet ugy magunkra, mint ők a' Pápista nevezetet. Mi azt viseljük kintelen,⁶¹ de ők amazt kapják nagy örömmel és dicsekedéssel.”⁶²

Diószegi Kis István (1635 k. –1698) debreceni lelkész a *Ki-osztott Talentom...* című apologetikus célzatú prédikációskötetének⁶³ első prédikációjában (*Az igaz vallás oltalmazására való I. predikacio*) a keresztyén hívő kötelességül szabta, hogy a vallását szívalmázóknak képes legyen megfelelő választ adni. A prédikátor a hitvédelemhez szükséges munícióval igyekszik ellátni olvasóit, amikor az „Antichristus Tanítványi” rágalmi között elsőként hozza a „Ti csak Cálvinisták vadtok” vádat. Erre így illet felelni egy reformátusnak:

„Ti meg csak Pápistác, a' mint minket neveztek nem helyyessen Calvinistáknac Calvinusrúl.”⁶⁴

Szerinte az elnevezés egyrészt ott hibázik, hogy a református vallás már jóval Kálvin előtt is létezett, aki pedig nem régen élt. Másrészt abban is téves, hogy az 1Kor 1,12 és az ApCsel 11,26 alapján

Pál feszítettette-meg ti érettetek? Avagy a' Pál nevére keresztelkedteteké?” (1Kor 1,12–13); „Mert mikor edgyitek azt mondgya: Én Pálé vagyok: a' mástok pedig: Én Apollójé, nem testiek vagytoké? Kitsoda azért a' Pál, és kitsoda az Apolló? hanem szolgák, kik által hittetek, és kinek kinek nem az Ur adta.” (1Kor 3,4–5)

⁵⁹ Tolnai F. István: *Igaz keresztyéni és apostoli tudomány s' vallás utára vezető [...] kalauz*. Veres-egyházi Szentyel Mihály, Kolozsvár 1679 (RMK I 1236).

⁶⁰ Tolnai F. István: *i. m.* 86.

⁶¹ Azaz: kényszerűségből – O. R.

⁶² Uo. 87.

⁶³ Diószegi Kis István: *Ki-osztott talentom, az az Ollyan idvességos magyat predikaciok melyekben az hibás vallás meg-czáfoltatik, az igaz vallás értelmessen le-iratik, és többire minden alkalmatosságárúl a' keresztyén lélek tanítatik*. Rosnyai János, Debrecen 1679 (RMK I 1229).

⁶⁴ Diószegi Kis István: *i. m.* 2.

„[...] akarunc azért ugy neveztetni mint az Isten Anyaszentegyháza Antiochiában Keresztyéneknek.”⁶⁵

Végül emlékezzünk meg az idősebb Apafi Mihály udvari prédikátorának Tofeus Mihálynak (1624–1684) *A' szent soltárok' resolutioja* címmel megjelentetett prédikációiról.⁶⁶ Tofeus ezt írta Krisztus kereszthalálának bűnök eltörlésére vonatkozó tantétele elfogadásáról:

„A' melly ember igy hal-meg, a' bizony nem ugy holt-meg mint Pápista; hanem mint *Calvinista igaz reformatus Evangelicus*⁶⁷ ember [...]. Soha azért ti reformatus Evangelicusok, az Istennek elégséges hálát nem adhattok, hogy ő Felsege titeket következő meg bódogulásotoknak ismételre jutott.”⁶⁸

Máshol úgy vélte, hogy a Biblia mindenki kezében „Isten beszéde”, „akár a' Cálvinista embernél, akár Pápistánál, akár Lutheránusnál legyen”. Vagyis párhuzamosan alkalmazta a kálvinista és a református evangélikus, azaz evangéliumi református elnevezést, és egyenrangúvá tette azt a „pápista” és a „lutheránus” jelzőkkel.⁶⁹

Összegzés

Az előfordulások szöveghelyeit vizsgálva kitűnt, hogy a reformátusok a 17. században, a befolyását növelni képes római katolikus féllal folytatott interkonfessionális hitviták során nyilatkoztak gyakrabban a „kálvinista” elnevezéshez kapcsolódó viszonyukról. A katolikus vitapartnerek visszatérő vádja az volt a protestánsokkal szemben, hogy Krisztus helyett az „alapító” reformátorok tanításait követik, és vele szemben emberi tekintélytől függenek. A század folyamán egyre inkább védekező pozícióba visszazoruló reformátusok legkiválóbbjai következetesen Krisztushoz kapcsolták az egyházat. Mindez hozzájárulhatott ahhoz, hogy Kálvin személyére jó ideig alig irányult figyelem, és mérsékelt kultusza csak a 19. században kezdett kibontakozni.

A reformátusok dogmatikai és egyháztörténeti megfontolásokból utasították el a genfi reformátor szerepére utaló jelzõt. A védekezés során teológiai okokból hivatkoztak főként Krisztus megváltásban betöltött szerepére, szembeállítva az öröktől fogva létező Istent a halandó Kálvinnal. Hangsúlyozták, hogy nem a genfi reformátort feszítették meg a hívekért, és a keresztség szentségében sem Kálvin által részesülnek. Az elnevezés kritikája során többen, például Alvinczi Péter, Pósa-házi János, Komáromi Csipkés György, Diószegi Kis István hivatkoztak Pál apostol korinthusiakhoz írott első levelére, főként az első versére, és

⁶⁵ Diószegi Kis István: *i. m.* 3.

⁶⁶ Tofeus Mihály: *A' szent soltárok' resolutioja*. Veresegyházi Szentyele Mihály, Kolozsvár 1683 (RMK I 1302).

⁶⁷ *A' dõlt* kiemelés tőlem: O. R.

⁶⁸ Tofeus Mihály: *i. m.* 86–87.

⁶⁹ Uo. *i. m.* 85–87. és 783.

azt bizonyították, hogy egyedül Krisztuséinak vallhatják magukat a keresztyének.

Révész Imre már felhívta a figyelmet a kálvinista jelző elutasítása mögötti másik tényezőre, az egyháztörténeti szempontra. Az idézett viták egyik kulcskérdése az volt, hogy eredetüket tekintve vajon Krisztustól vagy pedig Kálvintól származtathatóak a helvét hitvallású egyházak. A másfél évezredes eltérés nem egyszerűen kronológiai problémát jelentett, hanem az újítás, a hagyománytól való eltávolodás és az eretnekség vádját hordozta magában.

Czeglédi István fellépésétől kezdve látványos taktikai váltásnak lehettünk tanúi. A korábbi természetlen tagadás helyett a református teológusok egy része a helyreigazítással kiegészített feltételes elfogadást alkalmazta. A „kálvinista” jelző alkalmanként a „pápista” ellentétéként szerepelt, például Czeglédi István és Zilahy János munkáiban. Pósházi János, Komáromi Csipkés György, Tolnai F. István és Diószegi Kis István továbbra is elutasították, vagyis a 17. század végéig nem alakult ki konszenzus a hazai lelkészi karban.

Felhasznált irodalom

- Alvinczi Péter: *Magyarország panaszainak megoltalmazása és válogatás prédikációiból, leveleiből.* Vál., sajtó alá rend., ford., jegyz., utószó: Heltai János. Európa, Budapest 1989.
- Barcza József: Sáfárság, közösség, türelmesség. A 17. századi magyar református teológia szociáletikai felelősségvállalása. In: G. Szabó Botond – Fekete Csaba – Bereczki Lajos (szerk.): *Egyház és művelődés. Fejezetek a reformátusság és a művelődés XVI–XIX. századi történetéből.* TtRE Nagykönyvtára, Debrecen 2000, 85–133.
- Calvin, Jean: *Az keresztyeni religiora es igaz hitre valo tanitas, melyet deakül irt Calvinus Janos [...], mostan pedig [...] magyar nyelvre fordított Molnar Albert.* Aubrius Daniel s David és Sleikius Kelemen költségeckel, Hanau 1624, (RMNy 1308).
- Czeglédi István: *Baratsaghi Dorgalas, az az: az igaz Calvinista (mert így neveztetik ma) vallásbul ki csapont, s-hogy már a' Sz. Péter hajójában meztelen bé-ugrot, egy pápistává lött embernek meg-szöllütása.* Markus Severini, Kassa 1663 (RMNy 3080).
- Czeglédi István: *Redivivus Iaphetke, az az: Czeglédi Palkonak, Dobranicza-i Miklos praecepto-rával való beszélgetése.* Özv. Türsch Susanna, Kassa 1669 (RMNy 3513).
- Csepregi Zoltán: *A reformáció nyelve. Tanulmányok a magyarországi reformáció első negyedszázadának vizsgálata alapján.* Humanizmus és reformáció, 34. Balassi, Budapest 2013.
- Csorba Dávid: *A zászlós bárány nyomában. A magyar kálvinizmus 17. századi világa.* Speculum historiae Debreceniense, 6. Debreceni Egyetem Történelmi Intézet, Debrecen – Kálvin, Budapest 2011.
- Csorba Dávid: Kálvinista Kalauzok. In: Ajkay Alinka – Bajáki Rita (szerk.): *Pázmány nyomában. Tanulmányok Hargittay Emil tiszteletére.* Mondat, Vác 2013, 103–111.
- Dienes Dénes: Farkas András: „Az zsidó és magyar nemzetről” című műve teológiája és kortársi párhuzamai. In: *Sárospataki Füzetek*, 11. (2007/2), 65–78.
- Diószegi Kis István: *Ki-osztott talentom, az az: Ollyan idvességes magyar predikaciok melyekben az hibás vallás meg-cáfoltatik, az igaz vallás értelmessen le-iratik, és többire minden alkalmatosságáruil a' keresztyén lélek tanittatik.* Rosnyai János, Debrecen, 1679 (RMK I 1229).

- Fazakas Gergely Tamás – Imre Mihály – Száraz Orsolya (szerk.): *Mártírium és emlékezet: protestáns és katolikus narratívák a 15–19. században*. Loci memoriae Hungaricae, 3. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen 2015.
- Fazakas Gergely Tamás: *Siralmas imádság és nemzeti önszemlélet*. Csokonai könyvtár: Bibliotheca studiorum litterarium, 50. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen 2012.
- Garadnai Erika Csilla: *A felső-magyarországi hitvita, 1663–1672. Sámbar Mátyás, Pósházi János, Matkó István és Czeglédi István polemiája*. OSzK – Universitas, Budapest 2018.
- Geleji Katona István: *Titkok titka az az az öröktől fogva magától ö-szinte való [...] jehovai természetben lévő [...] Elohim személyeknek három többsége felől való menyinyei titkos tudomány*. [Typ. principis], Gyulafehérvár 1645, 716. (RMNy 2103).
- Győri L. János: *Református identitás és magyar irodalom. Irodalom- és művelődéstörténeti tanulmányok*. Kálvin, Debrecen 2015.
- Heltai János: A 16–17. századi magyarországi hitviták adattárának tervezete. In: Heltai János – Tasi Réka (szerk.): *„Tenger az igaz hitrül való egyenetlenségek vitatásának eláradott özőne...” Tanulmányok XVI–XIX. századi hitvitáinkról*. Miskolci Egyetem BTK Régi Magyar Irodalomtörténeti Tanszéke, Miskolc 2005, 251–299.
- Heltai János: Kis Imre és Pósházi János hitvitája a kálvinista vallás régiségéről, I–II. In: *Magyar Könyvszemle*, 123. (2007/2), 169–184. és (2007/3), 310–343.
- Heltai János – Martis Zsombor: A kassai hitvita. In: Huszti Tímea (szerk.): *Docendo discimus. Doktoranduszhallgatók és témavezetők közös tanulmányai a Miskolci Egyetem Irodalomtudományi Doktori Iskolájából*. Miskolci Egyetem IDI, Miskolc 2013, 15–29.
- Heltai János: *Műfajok és művek a XVII. századi magyarországi könyvkiadásban (1601–1655)*. Res libraria, 2. OSzK, Universitas, Budapest 2008.
- Heltai János: Rövid esettanulmány az irodalomtörténet-írás működési mechanizmusáról: (Az Itinerarium Catholicum valódi szerzője). In: Bessenyei József et al. (szerk.): *Kabdebó Lóránt köszöntése 65. születésnapja alkalmából*. Miskolci Egyetem BTK Összehasonlító Irodalomtörténeti és Művészettörténeti Tanszék, Miskolc 2001, 236–241.
- Komáromi Csipkés György: *Papistaság ujsága, az az, oly munka, melyben a’ papistaságnak [...] igaz régiségtől üres, minapi ujsága, az magok írásiból, tanubizonyáságból és authoriból, megmutogatatik világosan*. Veresegyházi Szentyel Mihály, Kolozsvár 1671 (RMK I 1115).
- Köleséri Sámuel: *Idvesseg sarka, avagy az Evangéliom szerint-való, igaz religiónak, első fundamentomos igazságának avagy principiuminak [...] össze-szedegetése*. [Typ. principis], Rosnyai János, Sárospatak 1666 (RMNy 3309).
- Matkó István: *X, ut tők, könyvnek el-tépése avagy Bányász csakany*. Rosnyai János, Sárospatak 1668 (RMNy 3481).
- Pázmány Péter: *Az Sz. Irasrul es az Anyaszentegyházrul két rövid könyvecskék*. Gregor Gelbhaar, Bécs 1626 (RMNy 1351).
- Pázmány Péter: *Hodoegus: Igazsagra-vezető kalauz*. [Typ. Societatis Jesu], Pozsony 1637, 451–452 (RMNy 1697).
- Pécsváradi Péter: *Pecs-Varadi Peternek, varadi lelki pasztornak feleleti Pazmany Peternek, esztergami erseknek ket könyvetskeire, melyeket az Szent Irasrol es az Anyaszent-egyhazrol irt*. Rheda Péter, Debrecen 1629 (RMNy 1427).
- Pósházi János: *A’ három kérdésre való summás válasz-tételnek [...] megerősödése es azon feleletnek megrázogatása*. [Typ. principis], Rosnyai János, Sárospatak 1666, (RMNy 3310).
- Pósházi János: *Igazság istápjja, avagy oly catechismusi tanítás, melyben a’ keresztyén reformata vallás böven meg-magyaráztatik, és az ellen tusakodó fortélyos patvarkodások ellen [...] óltalmaztatik*. [Typ. principis], Rosnyai János, Sárospatak 1669 (RMNy 3591).

- Révész Imre: A „kálvinista Róma”. (Két elnevezés története). In: *Theológiai Szemle*, IX–XX. (1933–1934/), 75–108.
- Révész Imre: „Tegnap és ma és örökké...” Révész Imre összegyűjtött tanulmányai. A Coetus Theologorum Református Theologusok Munkaközösségének kiadványsorozta, 4–5. Nagy Károly Grafikai Műintézete, Debrecen 1944.
- Sámbár Mátyás: *A' három idvösséges kérdésre a' Lutter és Calvinista tanítók mit felelnek? Ugy, a' mint Matkó István mondgya, fol. 138. X, ut tök.* Tüersch Dávid, Kassa 1667 (RMNy 3347).
- Szegedi Dániel: *Itinerarium Catholicum: az az nevezetes vetelkedes az felől: ha az evangelicusok tudományaje ny, vagy az mostani romai vallason valo papistake?* Rheda Pál, Debrecen 1616 (RMNy 1104).
- Tofeus Mihály: *A' szent soltárok' resolutioja.* Veresegyházi Szentyel Mihály, Kolozsvár 1683 (RMK I 1302).
- Tolnai F. István: *Igaz keresztyéni és apostoli tudomány s' vallás utára vezető [...] kalauz.* Veresegyházi Szentyel Mihály, Kolozsvár 1679 (RMK I 1236).
- Zilahy János: *Az igaz vallásnak vilagos tükköre, mellyben az cälvinista vallásnak tökéletes tiszta igassága, és igaz fundamentomos régisége, minden jo lelki-isméretü embereknek szemek eleiben tétetik.* Veresegyházi Szentyel Mihály, Kolozsvár 1672 (RMK I 1136).

* * *

The aim of our study is to examine the designation “Calvinist” in the works of Hungarian Reformed theologians of the early modern age. Theologians mostly formulated their views on this subject within disputes with Roman Catholics. The Roman Catholics accused the Protestants of following the teachings of the reformers rather than those of Christ. The Calvinists consistently brought their church in connection with Christ. They rejected to call the church Calvinist mainly because of dogmatic considerations, claiming the primary place to Christ’s role in the redemption. Reformed theologians stressed that they did not receive baptism in Calvin. In the course of these disputes, they referred to the First letter of the Apostle Paul to the Corinthians. From a church historical viewpoint, it was a key issue to settle whether Calvinist churches originated in Christ or in Calvin – the latter involving accusations of innovation and heresy. With the appearance of István P. Czeglédi (1619–1671) a tactical shift can be witnessed. A number of theologians conditionally accepted the attributive use of the designation “Calvinist”, while others continued to reject it.

Keywords: Calvinism, denominational identity, interconfessional polemics.